

UOT 93/94; 78

1950-1960-CI İLLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA VOKAL VƏ OPERA MUSIQİSİNİN İNKİŞAFI PROBLEMLƏRİ

Aytən Firdovsi qızı Məhərrəmovə

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dillər Universiteti

ayten.meherremova.84@mail.ru

Xülasə: 1953-cü ildə Stalinin ölümündən sonra N.Xruşovun siyasi hakimiyyətə gəlişi ilə SSRİ-də sonrakı tarixi-siyasi ədəbiyyatda “Xruşov liberalizmi” yaxud “sovet liberalizmi” deyilən yumşalma dövrü başladı ki, bu da bütün sahələrdə, o cümlədən musiqi sahəsində də müəyyən inkişafa şərait yaratmış oldu. Məqalədə Azərbaycanda vokal yaradıcılığı və opera musiqisinin qeyd olunan zaman kəsiyində inkişafı problemləri tədqiq olunmuşdur. Həmçinin, dünya vokal yaradıcılığının inkişafı tarixinə qısa nəzər salınaraq, onun fonunda Azərbaycan vokal musiqisinin inkişafı problemləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan musiqisi, siyasi hakimiyyət, ideologiya, vokal yaradıcılığı, opera, üslub

Giriş

“Musiqi və güc” tandeminin müxtəlif ictimai-siyasi və eləcə də mədəni-tarixi aspektlərdə nəzərdən keçirilməsi mümkün olsa da, məhz sovet siyasi sistemi bu kontekstdə özünəməxsus yerə malikdir. Məhz totalitar cəmiyyətlərdə musiqi bir incəsənət sahəsi kimi cəmiyyətin bədii-estetik tələbatını ödəməkdən daha çox hakimiyyətin ideoloji baxışlarının gücləndirmək vasitəsi kimi çıxış edir. Sovet mədəni sistemində musiqi sahəsi elə bir şəraitdə inkişaf edirdi ki, hakimiyyətin yuxarı eşalonu ideoloji xətti rəhbər tutaraq incəsənətin, o cümlədən onun bir qolu olan musiqinin müstəqil inkişafını bir mədəniyyət hadisəsi kimi inkar etməklə yanaşı, praktiki səviyyədə isə ona dövlət ideologiyasının gücsüz “əl qulluqçusu” kimi baxırdı.

1. Vokal yaradıcılığı. Vokal ifaçılıq sənətinin tarixi kökləri uzaq keçmişə söykənir. Müasir dünyada demək olar ki, bütün vokal məktəblərinin əsasında İtaliya vokal ifaçılıq sənəti dayanır. İtaliya vokal sənətinin formalaşması tarixi isə XVI əsrin sonlarına aiddir. Daha dəqiq söyləsək vokal ifaçılıq sənətinin formalaşması 1594-cü ildə Ottavio Rinnuççini və Yakopo Perinin bigə ərsəyə gətirdiyi opera əsəri ilə bağlı olmuşdur. Janr kimi opera da vokal ifaçılığının inkişafı ilə əlaqədar olaraq meydana gəldiyini söyləmək olar. Erkən orta əsrlərin sonlarına doğru vahid ritmlə və nisbətən sakit kilsə oxunuşları XII əsrdən etibarən yerini mürəkkəb notlu qrupetto, tril və appoggiaturaya vermiş oldu. Bunlar da vokal yaradıcılığının ilkin mərhələsi üçün spesfik idi.

Vokal ifaçılıq sənətinin inkişafı tarixinə nəzər yetirdikdə klassik italyan vokal məktəbinin 4 qolunun – Florensiya, Roma, Neapol və Venesiya məktəblərinin olduğunu söyləmək mümkündür. Bu qolların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olmuşdur [13, 14-15].

Yeni dövrdə-XIX əsrdə vokal ifaçılığının vətəni hesab edilən İtaliyada yeni bir məktəb formalaşmaqda idi ki, bu da daha çox Cüzeppe Verdenin adı ilə bağlıdır. C.Verden vokal ifaçılarından geniş diapazonlu səslə yanaşı, aktyorluq bacarığı və adiçəkilən janrdə peşəkar ifa üçün lazım olan yüksək texnika tələb edirdi.

Rusiyada isə vokal yaradıcılığının izlərinə XVII əsrin ikinci yarısından rast gəlinir. Həmin vaxtdan başlayaraq rus kilsələrində qərb üslubunda liturgik oxuma üsulu yayılmağa başladı. Rusiyada vokal məktəbinin yaradılması isə geniş ölçüdə Mixail İvanoviç Qlinkanın adı ilə bağlıdır [2, 292-294].

Azərbaycan mühitində vokal yaradıcılığının kökləri daha çox aşiq musiqisi və muğam ilə sıx şəkildə bağlı olmuşdur. Bütövlükdə xalq musiqisi Azərbaycan musiqi xəzinəsinin bünövrəsini, nüvəsini təşkil edir. XX əsrdə böyük inkişaf yolu qət etmiş bəstəkarlıq məktəbinin əsasını da məhz

bu bünövrə təşkil etmişdir. Dahi Üzeyir bəyin yorulmaz fəaliyyəti ilə Avropa istiqamətli musiqi janrları Azərbaycanda yaranıb inkişaf etməyə başladı ki, bunların da içərisində vokal janrı da vardı. 1920-ci ildə Dövlət Konservatoriyasının yaradılması ilə Avropa ifaçılıq tərzlərinin Azərbaycanda intişarı daha da genişləndi.

1950-1960-cı illər Azərbaycan musiqisində vokal sənəti xüsusi bir yerə malikdir ki, onun da təşəkkülü bəstəkar yaradıcılığı ilə möhkəm tellərlə bağlıdır. Ü.Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun”, M.Maqomayevin “Şah İsmayıl” operalarında vokal sənətinin təzahürlərinə rast gəlinir. Adıçəkilən əsərlər sonrakı mərhələdə Azərbaycanda akademik səviyyədə vokal sənətinin yaranmasına təkan vermişdir. 1930-cu illərdə yuxarıda adları çəkilən korifey sənətkarlarımız Ü.Hacıbəylinin “Koroğlu”, M.Maqomayevin “Nərgiz” operalarında akademik vokal sənətinin nüünələrini görmüş oluruq. Yeni vokal məktəbinin formalaşmasında isə dahi ifaçı Bülbül və Şövkət Məmmədovanın rolu əvəzsizdir. Azərbaycanda vokal sənətinin banisi məhz Bülbül hesab edilir.

Şuşada doğulub, boya-başa çatan Murtuzanın vokal sənətinə gəlişi Ü.Hacıbəyovun “Əsli və Kərəm” operasında Kərəm rolunu oynamaq üçün axtarıları və onun 2,5 oktavlı diapazonu malik səsə malik olmaqla bərabər həmin rolunu ustadcasına ifa etməsi ilə başlamışdır. Əvvəlcə Azərbaycan konservatoriyasında, ardınca isə 1927-1931-ci illərdə İtaliyanın Milan şəhərində məşhur vokal ifaçısı Rafaele Qranindən vokal sənətinin sirlərini dərinlən mənimsəyir [1, 86-87]. Bülbülün vokal sənətini nə dərəcədə mənimsədiyini 1931-ci ildə İtaliyanın “Arte-Nostra” jurnalında ona həsr edilmiş məqalədə aydınlıq gətirilir və onu Azərbaycanın “bülbülü” adlandırırlar. Məqalədə Bülbülün İtaliyaya vokal sənətini öyrənmək üçün gələn ilk azərbaycanlı olduğu qeyd edilməklə yanaşı, onun sözügedən sənətin incəliklərini, italiyan oxu sənətini və metodikasını mükəmməl mənimsədiyi göstərilirdi [1, 89].

Şərqi və Qərbi vokal ifa tərzlərini özünəməxsus və profesional formada birləşdirən Bülbül bununla aşiq və muğam musiqisinin vokal ilə sintezinə nail olubmuşdur. Profesional vokal sənətinin banisi olan Bülbül bu tərz ilə sonrakı dövrdə bütövlükdə Azərbaycan vokal sənətinin özünəməxsusluğunu müəyyənləşdirmişdir [6, 9]. Azərbaycan vokal sənətinin inkişafı tarixinə nəzər yetirdikdə görürük ki, ötən əsrin 20-30-cu illərində xalq musiqisi əsasında formalaşan bəstəkar mahnılarını oxuyan vokalistlər üstünlük qazandığı halda, 50-60-cı illərdə isə Avropa və rus musiqisinin təsirləri ilə formalaşan estrada üslubunda ifa edən vokalçılar aparıcı mövqə əldə etmişdir. Müharibədən öncə 1940-cı ildə hələ kifayət qədər tanınmayan və bəzən də güclü tənqid hədəflərinə çevrilən T.Quliyevin rəhbərliyi altında estrada orkestrinin təşkilinin bu prosesə təsiri güclü olmuşdur. Azərbaycanda XX əsrin ikinci yarısında vokal sənətinin inkişafında R.Behbudov və Ş.Ələkbərovun xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir. Məhz bu iki şəxsin təmsalında vokal sənətinin Azərbaycan mühitində yeni üslub kefiyyətləri meydana gəldi. Azərbaycan musiqisini dünyaya tanıdan R.Behbudov vokal yaradıcılığında klassik yanaşmadan uzaqlaşmadan ona xalq musiqisi və estradanı yaradıcı şəkildə daxil etməklə onların vəhdətini yaratmaqla, həm də vokal yaradıcılığında öz üslubunu formalaşdırmışdır. Şövkət xanımın vokal yaradıcılığında isə muğam əsas özlü təşkil edərək, xalq musiqisi və estradanı bura əlavə etməklə özünəməxsus ifa tərzini yaratmağa nail olmuşdur [6, 10]. 50-ci illər Şövkət xanımın yaradıcılığının çiçəklənmə dövrü hesab edilə bilər. İstedadlı musiqiçi 1954-cü ildə əməkdar artist, beş il sonra-1959-cu ildə isə Azərbaycan SSR-nin xalq artisti adına layiq görülmüşdür. Onun ifasında “Bakı gecələri”, “Bir könül sındırmışam”, “Tellər oynadı” və digər mahnıları geniş ictimaiyyət tərəfindən sevilirdi.

Beləliklə, aparılan qısa təhlildən aydın olur ki, Azərbaycanda vokal sənəti üç istiqamət üzrə inkişaf etmişdir. Birinci istiqamət aşiq musiqisi və muğamı mərkəzə alaraq Şərqi mədəniyyətinin təsiri altında formalaşmışdır. İkinci istiqamətdə vokal janrının əsasında opera və kamera musiqisi dayanır. Bu istiqamət daha çox Avropa üslubuna yaxınlıq təşkil edir və onlar əsasən klassik vokalçılar kimi qəbul olunur. Onların repertuarında isə romans və opera ariyaları aparıcı mövqeyə malik idi. Üçüncü istiqamət isə əsasən estrada ilə bağlı olub, onun ifaçılarının oxu texnikasında muğam, xalq musiqisi, aşiq sənəti və Qərbi oxu tərzini ilə yanaşı estradanın bir qolu olan caz da yer alır [6, 13].

1960-cı illər Azərbaycan vokal sənətinin inkişafında hələ gənc olmasına baxmayaraq adından söz etdirən M.Maqomayevin xidmətləri böyük olmuşdur. Əvəzolunmaz sənətkar tək Azərbaycan vokal yaradıcılığında deyil, ümumilikdə musiqi tariximizdə dünya şöhrəti qazanan bariton tembire malik ilk müğənni ünvanını qazandırmışdır. M. Maqomayev yaradıcılığı ötən bir neçə on ilin sənət mirası olmayıb, ümumilikdə öz aktuallığını heç bir zaman itirməyən klassikadır və etalondur. Maraqlıdır ki, dünya şöhrətli Azərbaycanlı musiqiçinin yaradıcılığı geniş şəkildə və dərinlən araşdırmaya [10]. istisna olmaqla cəlb edilməmişdir. Ayrı-ayrı əsərlərdə sadəcə olaraq M.Maqomayev yaradıcılığının müəyyən məqamlarına toxunulmuşdur. Bunların arasında Q.Baronavanın “Gənc səslər” adlı monoqrafiyasında [3].L.Tixvinskayanın [12, 145-146] və digərlərinin əsərlərini nümunə kimi göstərmək olar. Həmin əsərlərdə Maqomayev yaradıcılığına birtərəfli şəkildə və epizodik olaraq toxunulmuşdur. Azərbaycanlı yazarlardan jurnalist F.Rəhmanzadə və şair V.Bəhmənlinin əsərləri [11; 4] isə daha çox publisist səciyyəlidir. İlk dəfə İ.Nəzərov M.Maqomayev yaradıcılığını sistemli şəkildə öyrənmək üçün dövrləşmə aparır. Onun dövrləşməsi əsasında Maqomayev yaradıcılığının birinci dövrü 1942-1962-ci illəri əhatə edir. Müəllif haqlı olaraq Maqomayevin dahi sənətkar kimi yetişməsində üç faktoru qabardır. Birincisi onun uşaqlıq dövrünün (50-ci illər) Azərbaycanda akademik musiqinin yüksək inkişaf etməsi, ikincisi onun ailəsindəki yaradıcı mühit (xatırladaq ki, M.Maqomayev dahi bəstəkar M.Maqomayevin nəvəsi idi) və nəhayət üçüncüsü isə onun yetişməsində dünya şöhrətli musiqiçilərin təsirini göstərir [10, 14]. Maqomayev yaradıcılığında ikinci mərhələ 1962-ci ildən 1970-ci illərin əvvəllərinə qədərki dövrü əhatə edir ki, bu da tədqiqat üçün seçdiyimiz zamanla böyük ölçüdə üst-üstə düşür. Yaradıcılığının ikinci mərhələsi üçün “La-Skala” opera məktəbində (əslində teatrında) olması və orada klassik operanın sirlərinə yiyələnməsi olduqca mühüm hadisə hesab edilə bilər. Yeri gəlmişkən Maqomayevin sonrakı yaradıcılığında həmin təcrübə müsbət mənada öz sözünü deyəcəkdir. Sözügedən sənətkarın ikinci dövr yaradıcılığında klassik və eyni zamanda estrada mahnılarına rast gəlmək olur. Yaradıcılığın sonrakı dövrləri 1970-1990-cı illər və sonrakı 2008-ci ilə qədərki zamanı əhatə edən üçüncü və dördüncü mərhələlər tədqiqatımız üçün zaman baxımdan səsləşmədiyindən onun üzərində dayanmayacağıq. M.Maqomayevin vokal yaradıcılığını şərtləndirən amillər vardır. Əvvəla, onun geniş səs diapozonuna malik olması bir vokalçı kimi yetişməsində əsas amil olmuşdur. Yeri gəlmişkən, mütəxəssislər Maqomayevin səs diapozonunun F-as1 intervalında olmasını müəyyən etmişdilər [9] ki, bu da vokal yaradıcılığı ilə akademik səviyyədə məşğul olmaq üçün olduqca böyük imkanlar yaratmış olurdu. Yuxarıda qeyd etmişdik ki, Maqomatev “La-Skala” teatrında təhsil almışdır. (1965-ci ildə) Hələ buna qədər uşaq yaşlarından İtaliyan vokalistlərinə saatlarla durmadan qulaq asması onun gələcəkdə bu sənətin sirlərinə daha dərinlən yiyələnməsinə həvəsləndirirdi.

Dahi sənətkar Azərbaycanda konservatoriyada oxuyarkən onun əsas müəllimi İtaliya təhsili almış Şövkət Məmmədova olmuşdur ki, bu fakt da Maqomayevin gələcəkdə “La-Skala”da italyan vokal ənənələrinin mənimsənilməsində mühüm faktor olacaqdır. Əvəzolunmaz sənətkarın keçdiyi sənət yolu, səs çalarları, vokal ifaçısı kimi özünəməxsus şəkildə yüksək texnikaya malik olması onun dünya vokal sənətinə adını qızıl hərflərlə yazılmasına gətirib çıxarmışdır. Maqomayev yaradıcılığını tək vokal sahəsi ilə qətiyyənlən məhdudlaşdırmaq olmaz. Əksinə, yaradıcılıq səlnaməsinə diqqət yetirdikdə onun bir neçə sahədə əsl profesional kimi özünü təsdiqlədiyini görmək mümkündür. Böyük sənətkarın Azərbaycan musiqisi üçün kifayət qədər xidmətləri olmuşdur. Belə ki, estradaya klassik ifa üslubunun gətirilməsi, klassik və estrada janrlarının eyni vaxtda birləşdirməsi, özünəməxsus ifa tərzilə estradada yeni yol açması və hətta ona yeni ritm anlayışlarının daxil edilməsi də məhz Maqomayevin adı ilə bağlıdır [10, 16]. 300-ə yaxın estrada mahnısı onun repertuarında yüksək ustalıqla dinləyicilərinə çatdırılmışdır. Dünya şöhrətli musiqiçi həm də, bir çox bəstələrin müəllifi olmuşdur. Tədqiqat nəticəsində onun 35 mahnının bəstəçisi olduğu müəyyən edilmişdir [10, 23]. Onun yaradıcılığında aktyor fəaliyyəti də xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. Məşhur Azərbaycan şairi Nizaminin həyatından bəhs edilən, rejisoru E.Quliyev olan “Nizami” filmində Maqomayevin şairin obrazını canlandırması bu sahədə də böyük istedadla malik olduğunu göstərdi. Bundan əlavə, onun dublyaj ustası kimi fəaliyyəti də məlumdur. “Bremen

musiqiçilərinin izi ilə” cizgi filminə dublyaj kimi çıxışı uğurlu hesab edilir. Əvəzolunaz, dünya şöhrətli Azərbaycan musiqiçisi M.Maqomayev Azərbaycan ilə yanaşı dünya musiqi xəzinəsini öz təkrarolunmaz istedadı ilə xeyli zənginləşdirmişdir.

2. 1950-1960-ci illərdə opera musiqisinin inkişafı problemləri

Akademik musiqinin mühüm bir qolunu opera təşkil edir. Bəzən bu sahəni musiqili teatr da adlandırırlar. Opera peşəkar bəstəkar yaradıcılığının ilk janrlarından biri kimi qəbul edilir. Qısa olaraq bu sənət sahəsinin yaranmasına nəzər saldıqdan sonra 50-60-cı illərdə Azərbaycanda opera sənətinin inkişafı məsələlərini təhlil edəcəyik. Opera yaradıcıları qarşılarına məqsəd kimi qoymamışdılar ki, məhz bu sənət sahəsini tapıb, inkişaf etdirlərsinlər. İntibah mədəniyyəti özünü ən parlaq şəkildə İtaliyada büruzə vermişdir. İntibah mədəniyyəti isə geniş anlamda antik mədəniyyətə yeni çağda və yeni üslubda müraciət idi. Bu aspektdə antik mədəniyyətin təməl daşlarının atıldığı İtaliyada ona maraq dah böyük idi. XVI əsrdə İtaliyada incəsənətin müxtəlif sahələri üzrə dərnəklər təşkil edilirdi ki, onlardan da biri Florensiyada yaradılmış “Kamerat” dərnəyi idi. Adıçəkilən dərnəyin üzvləri Covanni Bordini adlı Florensiyalı varlı bir şəxsin evində toplaşaraq antik dövr Roma teatr və orada istifadə olunan musiqi tarixini öyrənməklə məşğul olurdular. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, “Komerat” sözü də geniş otaq, zal mənasını verir. Komerat dərnəyinin üzvləri iddia edirdilər ki, antik teatr mütləq şəkildə musiqili olmuşdur və burada xor musiqisindən istifadə edilmişdir. Onlar hesab edirdilər ki, həmin musiqi XVI əsrdə istifadə olunan musiqidən fərqli idi. Antik teatrda səslənən musiqinin sözlə əlaqəsi yaşadıkları dövrdəkindən fərqli olduğu fikri üzərində israr edilirdi. Polifonik-bir-birlərindən asılı olmayan səslərin verilmə imkanının olması qəbul olunsa da, onların aydın şəkildə anlaşılması çətin bir proses hesab edilirdi. Antik teatr əsərləri çətin mətnlərlə zəngin olduğundan onlara polifonik musiqilərin yazılması qeyri-mümkün hesab edilirdi. Təxminən belə bir yaradıcılıq axtarırları ilə məşğul olan həvəskar “Kamerat” dərnəyinin üzvləri bir neçə yenilikçi işlər görmüş oldular. Sözügedən dərnəyin üzvləri arasında məşhur fizik Q.Qalileyin atası Vinçenso Qaliley də var idi [5, 15-16]. Bu şəxs çıxış yolu kimi çox səslə ifanı bir səslə əvəzlənməsinin mümkünlüyünü bildirirdi. İndi biz buna solo deyirik. Bu cür ifa zamanı musiqinin bütün incəlikləri üzə çıxmış olurdu. Məhz “Kamerat” dərnəyinin qeyd olunan fəaliyyətinin davamı olaraq 1594-cü ildə Florensiyada opera janrının əsası qoyulmuşdur. Sonradan məşhur rus rejisoru B.A.Pokrovski maraqlı bir müqayisə apararaq opera janrının meydana gəlməsini məşhur dənizçi Xristofor Kolumbun Amerika materikini təsadüfən tapmasına bənzətmişdir. Tarixdən bizə məlum olduğu kimi X.Kolumb Hindistana dəniz yolunu axtararkən təsadüfən Amerikaya gedib çıxmışdır. B.A.Pokrovski apardığı bu müqayisə ilə göstərmək istəyirdi ki, ilk opera yaradıcıları qarşılarına belə bir məqsəd qoymamışdılar [5, 15-16]. Florensiyadan sonra opera sənəti İtaliyanın digər şəhərlərində-Roma, Milan, Neapol, Venesiya və digərlərində yaranıb inkişaf etməyə başladı. İtaliyanın ardından Fransa, İngiltərə, Almaniya və digər Avropa ölkələrində bu musiqi sənətinin yaranıb inkişaf etməsi prosesi getdi. Bununla belə, adıçəkilən Avropa ölkələrində opera janrı məhz İtaliya ənənələri əsasında formalaşdı [7, 11].

Düzdür, sonralar hər bir ölkənin milli musiqi çalarları bura əlavə edildi və bir növ özünəməxsus səciyyə daşımağa başladı. Azərbaycanda isə opera sənətinin yaranması dahi bəstəkar Ü.Hacıbəyovun 1908-ci ildə ərsəyə gətirdiyi “Leyli və Məcnun” əsəri ilə başlamış və bununla Azərbaycan musiqisinin inkişafında qərb və şərq mədəniyyətlərinin sintezi ilə yaranan yeni bir dönmə başlatmış oldu. 1950-ci illərə qədər isə Azərbaycan opera sənəti bəlli bir inkişaf dövrü keçirmişdir. 1950-ci illərdə xüsusən də həmin onilliyin əvvəllərində incəsənətin demək olar ki, əksər sahələrində müharibə mövzusu hələ də aktuallığını itirməmişdir ki, opera janrı da burada istisna təşkil etmirdi. 1952-ci ildə Dövlət Opera və Balet teatrında B.Zeydmanın müəllifi olduğu “Alay oğlu” əsəri bu tip mövzulardan idi. Müharibə mövzusunun əks etdirən digər opera əsəri Ə.Bədəlbəylinin “Söyüdlər ağlamaz” operası idi. Əsərdə vətənpərvərlik duyğuları, qələbənin əldə edilməsi üçün həm ön cəbhədə, həm də arxa cəbhədə insanların qəhrəmanlıqları tərənnüm edilməklə yanaşı, tamaşaçılar və geniş kütlə üçün müharibə iştirakçılarının fəaliyyətinin heç vaxt unudulmaması gərəkliyini çatdırırdı. Əsər 1950-ci illərdə yazılsa da səhnəyə yalnız 1970-ci ildə çıxarılmışdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müharibə və onun yaratdığı təlatümlər incəsənətin

əksər sahələri üçün aparıcı mövzu olmuşdur. Amma digər sahələrdə bununla yanaşı, cəmiyyətdə gedən ictimai-siyasi proseslərlə səsleşən mövzuların əsərlərdə az və ya çox şəkildə öz əksini tapması müşyət edldiyi halda, opera əsərlərində buna rast gəlinmirdi [7, 56]. Ona görə də, opera əsərləri ilə bağlı həm hakimiyyət orqanlarının, həm də tamaşaçı kütləsinin böyük gözləntisi var idi. Müharibədən əvvəl - 1937-ci ildə səhnəyə qoyulan “Koroğlu” operasından sonra möhtəşəmliyi ilə onun kölgəsinə qalmayan və diqqətçəkən, həm cəmiyyətlə səsleşən yeni mövzuların əks olunması baxımdan mükəmməl opera əsərlərinə ehtiyac böyük idi. Bu boşluğu isə F.Əmirovun “Sevil” operası doldurmuş oldu. C.Cabbarlının eyniadlı əsəri əsasında T.Eyyubov tərəfindən liberettsu yazılan əsər F.Əmirovun şah əsərlərindən biri olmaqla yanaşı opera sahəsində yuxarıda qeyd etdiyimiz boşluğu doldurmuşdur. 1953-cü ildə səhnəyə qoyulan “Sevil” operası həmçinin ittifaq miqyasında lirik-psixoloji janrın ən uğurlu nümunələri sırasında yer alırdı. Əsərdə cərəyan edən hadisələr zaman etibarilə həm sovetləşmədən öncəki, həm də sonrakı dövrləri əhatə etsə də burada cərəyan edən hadisələr 50-ci illər üçün də aktual olaraq qalırdı. Əsərdə qadın azadlığı xüsusi ştrixlə keçir. Bu isə sovet ideoloqlarının “yeni insan tipi” formalaşdırmaq baxışları ilə üst-üstə düşürdü. 50-ci illərdə Azərbaycan opera sənətini öz bədii və məzmun məziyyətləri ilə zənginləşdirən əsərlərdən biri də C.Cahangirovun müəllifi olduğu “Azad” operası idi. Adıçəkilən əsər M.İbrahimovun “Gələcək gün” romanının motivləri əsasında yazılmışdır və liberettosunun müəllifi isə H.Hüseynzadə idi. “Azad” operası bir neçə cəhətdən diqqəti özünə çəkirdi. Zaman etibarilə 50-ci illər 1945-1946-cı illər Cənubi Azərbaycanda S.C.Pişəvərinin başçılığı altında qurulan Milli Hökumətin fəaliyyət göstərdiyi dövrdən uzaq deyildir. SSRİ rəhbərliyi isə Cənubi Azərbaycandakı milli hərəkəti əvvəlcə dəstəkləsə də, sonradan faktiki olaraq Avropadakı hərbi-siyasi məqsədləri üçün qurban vermiş oldu. Tədqiqatımızın obyektini birbaşa Cənubi Azərbaycandakı milli hərəkət olmadığından bu məsələnin də üzərində çox dayanmağa ehtiyac duymuruq. SSRİ rəhbərliyi hər vaxtlə Cənubi Azərbaycanda baş verən həmin prosesləri siyasi gündəmdən götürməyə çalışırdı. Hərəkətdə iştirak edənlərin sonrakı acı taleyi və S.C.Pişəvərinin də müəmmalı ölümü dediklərimizi bir daha sübut edir. Bu kontekstdə İranda-Cənubi Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərə müraciət edilməsi yumşaq desək “elə də ürəkaçan məsələ” deyildir. Düzdür, 50-ci illərdə musiqi sahəsində Cənub mövzusu tək bu əsərdə deyil, digər janrlarda da rast gəlinmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq geniş diapozonda Cənubi Azərbaycanda gedən proseslərin səhnələrə daşınması uğurlu hesab edilmirdi. Yeri gəlmişkən “Azad” operası Cənubi Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərdən bəhs edən ilk opera kimi Azərbaycan tarixinə düşmüşdür [7, 57]. Adıçəkilən əsərdə vətənpərvərlik hisslərinin qabardılması da xüsusi olaraq diqqəti çəkirdi. Əsərin səhnəyə qoyuluşu 1957-ci ilə təsadüf edir. Bu isə tamamilə sovet liberalizmi dövrü ilə üst-üstə düşür.

60-cı illərdə yaranan opera əsərləri əvvəlki illərdə ərsəyə gətirilənlərin ənənələrini yaşatmaqla yanaşı, janr və mövzu müxtəlifliyi də aydın sezilirdi. Mövzuların seçilməsi zamanı günün reallıqları ilə səsleşməsi və aktuallığına xüsusi diqqət yetirilirdi. 60-cı illərdə yazılan opera əsərləri üçün janr baxımdan lirik-psixoloji, lirik-faciə daha çox səciyyəvi görünür.

1960-cı ildə S.Vurğunun eyniadlı poeması əsasında liberettosu F.Mehdiyev olan R.Mustafayevin Vaqif operası səhnəyə ayaq açdı. Günümüzə birmənalı qarşılanmayan “Vaqif” poemasında tarixi gerçəkliyin saxtalaşdırılması və xüsusən də Qacar obrazının zülmkar, işğalçı kimi təqdim edilməsi dövrün tələbindən irəli gəlirdi. Operada hadisələr əsasən XVIII əsrin sonlarında cərəyan edir. Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq nümayəndələrindən biri, realizmin banisi hesab edilən şair M.P.Vaqifin bədii potiretinin yaradılması baxımından uğurlu hesab edilə bilər. Amma, unutmamaq ki, Vaqif həm də Qarabağ xanının vəziri olmaqla siyasi fəaliyyəti ilə də Azərbaycan tarixində iz buraxmışdır. Əsərdə Qacar obrazının həddən ziyadə mənfi şəkildə təqdim olunması təbii ki, tarixi gerçəklikdən uzaq olub, Rusiyanın Qarabağ əhalisi üçün “xidmətləri” kimi təqdim edilir, onlara xoşbəxt həyat bəxş etdikləri kimi qələmə verilirdi.

Bununla yanaşı, əsərdə geniş şəkildə xalq musiqisindən istifadə olunması əsərə xüsusi gözəllik verir. R.Mustafayevin müəllifi olduğu əsər 4 pərdə və 6 şəkildən ibarətdir [8, 22]. F.Mehdiyev liberettoya müəyyən dəyişikliklər etmişdir. Dəyişikliklərə daha çox ariya və duetlərin

sözlərində rast gəlinir. Bununla yanaşı, obrazlarını dəyişilməsinə də rast gəlinir. Opera əsəri Vaqifin edamının baş tutmaması kimi yaxşı sonluqla bitir.

Nəticə

Aparılan tədqiqat nəticəsində Azərbaycanda opera musiqisi və vokal yaradıcılığının inkişafı problemləri dünyanın eyniadlı musiqi janrlarının inkişafı kontekstində təhlil olunur. Aydın olur ki, 50-60-cı illərdə musiqi sənəti sahəsində Stalinizm prinsiplərinin bir qədər daha demokratikləşmə istiqamətində təkamüllü transformasiyası baş vermişdir amma bu əsas estetik, ideoloji və psixoloji stereotiplərin saxlanması ilə reallaşmışdır. 1950-ci illərin ortalarından başlayaraq Sovet cəmiyyətindəki liberalizm opera və vokal yaradıcılığından da yan keçmədi. Bu mərhələdə Azərbaycanda dünya opera yaradıcılığının ən yaxşı nailiyyətlərindən bəhrələnərək dəyərli əsərlər yaratmağa imkan verdi. 60-cı illərdə yaranan opera əsərləri

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Axundova G.Ə. Azərbaycanda xanəndəlik ənənəsinin və vokal mədəniyyətinin yaranması və inkişafı. Bakı, ADPU, 2009, 160 s
2. Багадуров, В.А. М.И. Глинка как певец и вокальный педагог. / В.А. Багадуров // М.И. Глинка: сб. материалов и статей. М. Музгиз, 1950, сс. 288-343
3. Баранова, Г.И. Поет молодой артист Муслим Магомаев // Молодые голоса: сб. статей. Москва, «Молодая гвардия», 1966, сс. 62-69
4. Bəhmənli, V.İ. Maqomayev Planeti. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 119 s
5. Dünya operasının yaranması. “Mədəni-maarif”, 2010, №3, s.15-17. Elektron resurs: [opera.pdf](#)
6. Quliyeva K.R. Azərbaycan vokal sənətinin inkişafında Şövkət Ələkbərovanın rolu. Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsinə almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2018, 28 s
7. Məhərrəmov İ.E. Azərbaycan opera sənətinin nəzəri problemləri. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2014, 339 s
8. Məmmədova Ş.A. Azərbaycan bəstəkarlarının səhnə əsərlərində Səməd Vurğun yaradıcılığının təcəssümü. Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı Bakı, 2023, 32 s
9. Муслим Магомаев - Ария Кончака: [Электронный ресурс] / Landrin100. – 2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CFmXYeBH24>
10. Nəzərov.İ.İ. “Müslüm Maqomayevin Azərbaycan və dünya vokal ifaçılığında sənətində rolu” Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı, 2021, 26 s
11. Rəhmanzadə, F.Ş. Sən olmasaydın. Bakı, “Ziya”, 2010, 333 s
12. Тихвинская. Л. Муслим Магомаев // сост. Л.Г.Булгак. Певцы советской эстрады: сб. статей. Вып. 1. Москва, «Искусство», 1977, сс. 146-157
13. Яньтао Цуй (КНР. Формирование вокального голоса обучающегося на основе резонансной техники пения. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Москва 2020, 140 с

PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF VOCAL AND OPERA MUSIC IN AZERBAIJAN IN THE 1950 S-1960 S

A.F.MAHARRAMOVA

Doctor of Philosophy in History
Azerbaijan University of Languages

Abstract: *Following the death of Joseph Stalin in 1953 and the rise of Nikita Khrushchev to political power, the Soviet Union entered a period of relative liberalization, commonly referred to*

in subsequent historical and political literature as the "Khrushchev Thaw" or "Soviet liberalism." This era was marked by a loosening of strict ideological control, which also created a more favorable environment for the development of various fields, including music. The present article explores the key challenges and developments in vocal performance and opera music in Azerbaijan during this transitional period. In addition, the study provides a brief overview of the history of global vocal art, against which the specific issues surrounding the evolution of Azerbaijani vocal music are analyzed.

Keywords: Azerbaijani music, political power, ideology, vocal art, opera, style

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВОКАЛЬНОГО И ОПЕРНОГО ИСКУССТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В 1950-1960-Е ГОДЫ

А.Ф.Мехеррамова

доктор философии по истории

Азербайджанский университет языков

Резюме: После смерти И. В. Сталина в 1953 году и прихода Н. С. Хрущёва к власти в Советском Союзе начался период, получивший в научной литературе наименование «хрущёвской оттепели» или «советского либерализма». Данный этап характеризовался относительным смягчением политического режима и созданием более благоприятных условий для развития различных сфер общественной жизни, включая музыкальное искусство. В настоящей статье рассматриваются ключевые аспекты и проблемы, связанные с развитием вокального творчества и оперной музыки в Азербайджане в указанный хронологический период. Помимо этого, в работе представлен краткий обзор исторического пути становления мирового вокального искусства, на фоне которого проанализированы особенности и специфические трудности, сопровождавшие процесс формирования национальной вокальной школы в Азербайджане.

Ключевые слова: азербайджанская музыка, политическая власть, идеология, вокальное искусство, опера, художественный стиль

Elmi redaktor: t.f.d., dos. N.Zeynalov

Çara təqdim edən redaktor: t.f.d. A.Qədirova

Daxil olub: 24.10.2025

Çara qəbul edilib: 07.11.2025